

arhitekture, povijesti umjetnosti, konzervacije i restauracije, turizma, etnologije i antropologije. Dobro poznavanje povijesne i umjetničke baštine, književnosti i civilizacije Velike Britanije, te poštivanje i vrednovanje povijesnog i umjetničkog bogatstva Dalmacije omogućilo je ovoj autorici da istraži dodire dviju europskih civilizacija: britanske i hrvatske.

Lia Dragojević

Ante Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli. Loca credibilia Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre*. Zagreb: HAZU, 2008., 434 str.

Istraživanje crkvene povijesti povezuje stručnjake iz više različitih disciplina, poput političke, društvene i ekonomske povijesti, povijesti umjetnosti, filozofije, prava, filologije i pomoćnih povijesnih znanosti. Svojim osebnim pristupom svaki od njih može značajno pridonijeti spoznaji, rasvijetljavajući nove i tumačeći poznate činjenice, a najbolji se rezultati postižu interdisciplinarnim pristupom. U tom pravcu vodi i djelo Ante Gulina, upravitelja Odsjeka za povijesne znanosti HAZU u Zagrebu. Njegova povijest srednjovjekovnih kaptola s istočno-jadranske obale predstavlja samostalnu cjelinu, iako se formalno nastavlja na djelo pod naslovom *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli. Loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske*, koje je isti izdavač objavio 2001. Autor je time javnosti predočio obimne rezultate izvršenog istraživanja i uklonio veliku prazninu u našoj historiografiji posvećenoj crkvenoj povijesti, jer je ova kva sinteza uistinu nedostajala.

Kaptolu, drevnoj crkvenoj ustanovi koju se na početku određuje kao "svećenički kolegij ili zbor s korporativnim uređenjem, sa svrhom da pomaže biskupu u obavljajući njegove službe u dijecezi" (str. 13), prilazi se prvenstveno s obzirom na njegovu javnu djelatnost u srednjovjekovnim i ranonovovjekovnim društvima naše obale. Navedenu aktivnost autor prvenstveno

promatra kroz javni rad svakog kaptola kao vjerodostojnog mjesta, odnosno ustanove koja je za potrebe lokalne ili šire zajednice priređivala razne isprave i ovjeravala ih svojim pečatom. Ovako izabran pristup istraživačkoj tematici podrazumijeva temeljno polazište iz područja pomoćnih povijesnih znanosti, osobito diplomatike, kronologije i sfragistike, uz pomoć kojih se raščlanjuju sačuvane isprave iz kartulara i putem međusobne usporedbe upozorava na njihove osobitosti. Dakako, javnu djelatnost kaptola ne možemo iscrpiti samo ispitujući njihovu pravnu aktivnost, tim više što je riječ prelata imala i odgovarajuću političku težinu, s čime se ujedno prepleću razna materijalna pitanja. Ti važni elementi našli su odgovarajuće mjesto i u ovom mozaiku crkveno-svjetovnih odnosa, ali samo u mjeri u kojoj je bilo potrebno da se dopuni osnovna orijentacija djela koje želi istražiti doprinos kaptola našoj pravnoj povijesti.

Nadahnut izvorištem bogate literature, s nezabilaznim Farlatijevim *Illyricum Sacrum* i djelima dalmatinskih povjesničara od Tome Arhiđakona, Ivana Lučića i Serafina Marije Crijevića do Ivana Ostojića, modernog istraživača povijesti metropolitanskog kaptola u Splitu, autor je izabrao njima srodan pristup, raspravljajući o svakom kaptolu zasebno, od kotorskog do porečkog. Naoko se nameće dojam da ovakvom "atomizacijom" knjiga donekle gubi na povezanosti, ali taj problem može se riješiti pažljivim proučavanjem sličnosti i razlika među pojedinim kaptolima. To osobito dolazi do izražaja u autorovoj diplomatskoj analizi sastavljenih isprava, pri čemu redovito upozorava na odstupanja u odnosu na praksu drugih vjerodostojnih mjesta. Dodirnuvši formiranje svake pojedine biskupije, prihvatio se odgovornog i nezahvalnog zadatka da približno datira osnutak svakog zasebnog kaptola, što u nedostatku izvora nije nimalo lako. Jednako teško bilo je prikazati galeriju kanonika, također za svaki kaptol zasebno, s naglaskom na trima glavnim častima: arhiđakona, arhiprezbitera i primicerija. Sami naslovi trojice najuglednijih dostojanstvenika među kanonicima govore o postupnom povlačenju grčkog i dominaciji latinskog utjecaja: naslov *primicerij* etimološki je čisto latinski,

nastao od *primus in cera*, što označava prvog kanonika na popisu među ostalima, poslije dvojice prvaka kaptola. Ustvrdivši da su njihove funkcije bile približno jednake u svim razmatranim kaptolima, autor je upozorio na latentne napetosti koje su nastajale između biskupa i arhidakona zbog prevlasti u dijecezi, a često su se rješavale uz posredovanje Sv. Stolice. Među obrađenim slučajevima kao najosebujniji se izdvaja sukob između trogirskog biskupa i šibenskog kaptola, koji je poslije punih stotinu godina borbi izvojevao pobjedu krajem 13. stoljeća i postigao utemeljenje zasebne, šibenske biskupije voljom pape Benedikta VIII. 1294., čime je i Šibenik službeno postao gradom.

Ovo je lijep primjer kako su promjene u crkvenoj strukturi neposredno utjecale na politička gibanja, što se pokazalo također prilikom formiranja samostalne korčulanske biskupije približno u isto vrijeme. Korčulanski kanonici također su bili motivirani željom za osamostaljenjem, ovaj put od hvarskih biskupa. Ako su u ovim slučajevima želje lokalne zajednice bile sukladne željama kanonika, autor pokazuje da je katkad dolazilo do razilaženja. Tako su u Dubrovniku i Kotoru vlasti komune nametale kaptolima prokurate u svojstvu upravitelja materijalnih dobara, dok je splitski kaptol, s druge strane, samostalno birao svoje prokurate. Nadalje, nisu izbjegnuta ni društvena raslojavanja u strukturi kaptola: autor upozorava na poznati zakon dubrovačkog Senata iz 1442. kojim je propisano da samo patriciji smiju biti članovi kaptola, a slična je praksa vrijedila i u Kotoru. Kao usporedba, u tom su kontekstu zanimljivi sukobi izazvani od strane kanonika plemića u rapskom kaptolu, koji su zahtijevali viši status zbog svog društvenog porijekla. Sami biskupi redovito su težili jednakosti članova svog kaptola, ne želeći ih izdvajati po porijeklu, nego po pobožnosti, odanosti i marljivosti. Stoga ne čudi što je zadarski nadbiskup Petar Matafaris, obnovitelj Stolnog kaptola Sv. Stošije krajem 14. stoljeća, osigurao da se jedan do dva kanonika šalju na petogodišnji studij teologije i crkvenog prava, na trošak kaptola. Sličnu povlasticu uživali su i hvarski kanonici, budući da se dozvolom pape Urbana VIII. (1623-1644) po jednog

mladog klerika redovito slalo na odgoj u Lauritanski kolegij. Autor je zato s pravom naglasio da kanonici čuvaju svoju autonomiju obrazovanjem i posjedom.

Činjenica je da je svaki kaptol imao svoju školu, među kojima su one u dijecezanskim središtima bile gramatičke, dok se u središtima metropolija nudila i odgovarajuća teološka obrazba. Zabilježeno je, primjerice, da je katedralna škola u Zadru obrazovala buduće nositelje visokih crkvenih časti u bogoslužju, te znalce latinskog, staroslavenskog i talijanskog jezika, da mogu pisati i prepisivati dokumente. Dakle, gledala se neposredna korist od konkretnog znanja koje kanonici mogu steći, a to je najviše dolazilo do izražaja u raznim notarskim poslovima. Prirodno je da su javni notari redovito bili svećenici, iako su kaptoli razmjerno rijetko imali povlasticu izdavanja javnih isprava. Zbog njihova većinom povoljnog materijalnog stanja to im nije bilo ni potrebno kao dodatni izvor prihoda. Međutim, u vremenima političkih previranja upravo je položaj javnog vjerodostojnog mjesta svjedočio o ugledu pojedinog kaptola i njegovim vezama s ugarsko-hrvatskom krunom, koja je podjeljivala taj privilegij.

Poput Trogira i Zadra krajem 14. stoljeća, tako je i kninski kaptol uživao status vjerodostojnog mjesta, pri čemu je obavljao i istrage prilikom sporova među velikašima, ili je uvodio stranke u posjed. Analizom diplomatskih isprava koje je sastavio kninski kaptol i razmatranjem naslova u kninskom kaptolu, čiji je predstojnik jedno vrijeme nosio naslov prepozita, a ne arhidakona, autor argumentirano upozorava na vezu ovog kaptola u dalmatinskom zaleđu sa zagrebačkom biskupijom. Pa ipak, i ovaj je kaptol dijelio sudbinu dalmatinskih susjeda: njegova je djelatnost zamrla pred naletom stranih osvajača. U slučaju Knina i Skradina bili su to Osmanlije 1521. i 1522., kada su kanonici potražili utočište na drugim mjestima, dok su se priobalni gradovi već puno stoljeće ranije morali suočiti s mletačkim izazovom. U novoj administrativnoj i upravnoj strukturi koju je nametnuo grad s laguna nije više bilo mjesta za kaptole kao vjerodostojna mjesta.

Razumljivo je da su razne ratne nedaće osiromašile kaptole i ugrozile njihovo ubiranje desetine kao osnovni prihod. Pa ipak, broj kanonika bio je ustaljen u dužem razdoblju, krećući se od dvadesetak u većim kaptolima poput splitskog, šibenskog ili krčkog, do svega šest u skradinskom kaptolu i osam kanonika na Korčuli. Ninska biskupija, opisana kao “prva utemeljena na hrvatskom političkom prostoru, već u 9. stoljeću” (str. 275) imala je, po legendi, kaptol s čak 72 kanonika, po uzoru na 72 Kristova učenika. Realan je pak podatak iz prve polovice 13. stoljeća, kada je ninski kaptol okupljao jedanaest do dvanaest kanonika, čime se ubrajao u dalmatinske kaptole srednje veličine. Značajno je da se upravo u okrilju ninske biskupije razvio kaptol kao prva dalmatinska srednjovjekovna institucija javne vjere – *locus credibilis*.

Jasno je da ova javna djelatnost nikad nije bila na prvom mjestu za kanonike; najvažniji je bio crkveni rad. Da bi on bio što uspješniji, provedena je odgovarajuća podjela po teritorijalnim organizacijama, pa su tako uz stolne kaptole (u sjedištima katedralnih crkava) postojali i pojedinačni zborni ili kolegijalni (mjesni) kaptoli. Predstavljani su, primjerice, na području krčke i osorske biskupije, s tim da je svaki na području svoje župe samostalno ubirao desetinu. Zadarski i šibenski kaptol poznavali su pak ustanovu mansionara, koji se dodjeljuju kanonicima stolnog kaptola kao pomoć ili zamjena. Posvemašnji nedostatak primarnih izvora za povijest četiriju istarskih biskupija, u Poreču, Pićanu, Novigradu i Puli, onemogućio je iznošenje mjerodavnih zaključaka o radu tamošnjih kaptola, ali čini se opravdanom pretpostavka da se u temeljnim pitanjima nisu razlikovali od južnijih susjeda. Zahvaljujući očuvanom statutu senjskog kaptola iz sredine 14. stoljeća, koji se ovdje iscrpno citira, doznajemo mnogo o životu, povlasticama i obvezama kanonika.

Dugovječnost je sinonim za kaptolske ustanove razmještene duž cijele istočnojadranske obale i na otocima. Od istarskih biskupija čiji počeci, kao i splitske i zadarske metropolije, sežu još u kasnu antiku, do pojedinih srednjodalmatinskih koje se formiraju u uvjetima borbi

srednjovjekovnih komuna, svima su kaptoli bili nedjeljivi dio. Dragocjen instrument unutarnje kontrole, koji je predstavljao ravnotežu prema katkad pretjeranim željama biskupa, a u šibenskom slučaju čak neposredno utjecao na formiranje nove biskupije, kaptoli su ovdje prikazani kao utočišta pismenosti i pravne kulture, neovisno o tome je li se radilo o latinskom, talijanskom ili staroslavenskom jeziku i glagoljaškom pismu. Ovu misao autor je istaknuo općim prikazom rada kaptola, ali i analizom arengi, intitulacija, sankcija, datacija i drugih diplomatskih elemenata većeg broja izabranih isprava kojim je dopunio svoje izlaganje.

Na kraju šetnje kroz prošlost dalmatinskih kaptola zastajemo pred lijepom panoramom višestoljetnog razvoja jedne specifične crkvene ustanove, s koje se pruža pogled na složeni reljef koji je utisnula njena uloga u sakralnom i u svjetovnom životu svake komune. Eventualna usporedba s radom kaptola na drugoj obali Jadrana mogla bi dodatno potkrijepiti ove zaključke.

Relja Seferović

Franjo Šanjek, *Dominikanci i Hrvati: osam stoljeća zajedništva (13. - 21. stoljeće)*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Dominikanska naklada Istina, 2008., 402 str.

U ožujku 2008. godine, u izdanju Kršćanske sadašnjosti i Dominikanske naklade Istina, objavljena je monografija akademika Franje Šanjeka *Dominikanci i Hrvati: osam stoljeća zajedništva (13. - 21. stoljeće)*. Monografija svjedoči o višestoljetnim tragovima i djelatnosti Reda braće propovjednika na hrvatskim prostorima. Djelatnost dominikanaca očitovala se u propovijedanju, širenju intelektualnih pregnuća i dijaloga, zauzimanjem za siromašne, organizaciji školstva, radu na jedinstvu kršćanske ekumene te istaknutom apostolskom radu u dijaspori. Monografija je podijeljena u tri dijela, a unutar njih na brojna poglavlja i potpoglavlja.